

Introducere - Ernest Bernea, un mistic rătăcit în viața socială și în cea politică

Sociolog, etnograf și filozof, Ernest Bernea a fost unul dintre intelectualii de marcă ai perioadei interbelice. Astăzi, ignorat de inteligență, din pricina necunoașterii dar și a trecutului său politic, Ernest Bernea rămâne un nume de referință în cultura română. O mare parte din opera sa este încă inedită, datorită temerii editorilor că Ernest Bernea nu este popular și vandabil.

Născut la Focșani - Vrancea pe 28 martie anul 1905, Ernest Bernea a copilărit la Brăila, unde și-a făcut studiile primare și liceale. Tatăl său, Marcu, era țăran moldovean din împrejurimile Galațiului, iar mama sa, Tudora, era fiica unui ardelean ajuns cărauș în port. Copilăria aspră, știrbită de neajunsuri, petrecută într-un cartier muncitoresc, l-a marcat definitiv. Până la sfârșitul vieții s-a mulțumit cu un trai auster, chiar sărăcăcios. Încă de la 13 ani, având tatăl grav bolnav, fratele mai mare mort pe front și patru frați mai mici, Ernest a fost nevoit să lucreze pentru a-și ajuta familia. A fost, pe rând, vânzător de covrigi, îngrijitor în port, tăietor de lemne și preparator la matematică pentru copii familiilor înstărite. Cam din aceeași perioadă și-a descoperit înclinația spre desen și literatură. A urmat, din anul 1926, Facultățile de Litere și de Filozofie din București. I-a avut profesori pe Nicolae Iorga, Nae Ionescu și Dimitrie Gusti. Cu Nae Ionescu a colaborat la *Cuvântul*, iar cu Dimitrie Gusti a lucrat în echipele de cercetare etnografică. Între anii 1930 și 1933, Ernest Bernea a primit o bursă și s-a specializat în Sociologie și în Istoria Religiilor la Paris, iar la Freiburg (Germania) în Filozofie (unde a studiat cu Martin Heidegger). În toamna anului 1932, Ernest Bernea a cunoscut-o pe Maria Patrichi – Marcela, cum o alinta el, gălățeană, absolventă a Facultății de Litere din București, cu care s-a căsătorit cinci ani mai târziu. Împreună au avut un fiu, Horia, și pe gemene Ana și Tudora.

Despre activitatea sa publicistică - volume publicate:

Riturile (1932)
Crist și condiția umană (antropologie creștină, 1932)
Stil legionar (1937)
Muzeul românesc de etnografie (1937)
Filosofia la Universitate (1937)
Cartea Căpitanilor (1937)
Preludii (eseuri, 1937)
Gând și cântec (poezii, 1939)
Îndemn la simplitate. Mărturisiri pentru un Om Nou (1939)
Moldovă tristă (poeme în proză, 1939-1940)
Pași în singurătate (poeme în proză, 1940)
Timpul la țăranul român (1941)
Colina lacrimilor (1943)
Maramureșul - țară românească (1944)
Firide literare (1944)

Despre Rânduiala și mișcarea legionară

Revenit în țară, alături de Traian Herseni, la Institutul Social Român condus de Dimitrie Gusti, Ernest Bernea a avut o contribuție valoroasă la cercetările monografice

întreprinse în diferitele zone ale României, publicând importante studii și articole în revistele de specialitate. Datorită simpatiilor legionare pe care le nutreau colegii săi Ion Ionică, Ion Samarineanu și D.C. Amzăr (acesta din urmă fiindu-i și cumnat), Ernest Bernea a aderat, în anul 1935, la mișcarea legionară. În același an, cei patru au fondat revista *Rânduiala*, care a apărut trimestrial timp de trei ani. Tot în anul 1935, Ernest Bernea a fost numit conferențiar la catedra de antropogeografie a lui Simion Mehedinți, unde a predat sociologie comparată și primul curs de etnologie din România, până în anul 1940. *Rânduiala*, revistă de atitudine culturală și politică, a găzduit semnături importante ale vremii ca Lucian Blaga, Radu Gyr și Haig Acterian. Gruparea de la *Rânduiala* s-a încadrat în tendințele epocii de a întrupa idealul „tinereții generații”, sprijinind mișcarea legionară. Însă, odată cu asasinarea lui Corneliu Codreanu, liderul mișcării legionare, Ernest Bernea s-a distanțat de aceasta, pentru ca orice simpatie să-i dispară după uciderea lui Nicolae Iorga.

Manuscrisele netipărite:

S-au arătat semne (roman, 1939)
Arta în lumina stilurilor din cultură (1964)
Frederic Mistral și spiritul Mediteranei (1964)
Dante și universul spiritual medieval (1964)
Sociologie și etnografie românească. Ordinea spirituală (1966)
Civilizația română sătească. I – Forme și funcțiuni, II – Forme și valori (1969)
Popas în grădina neumblată (poeme în proză, 1971)
Lumini în necunoscut (poeme în proză, 1971)
Destinul civilizației. I – Dialectica spiritului modern (1974)
Sociologia – știință concretă și experimentală (1974)
Legenda trandafirului alb (sau Un om caută pe celălalt, roman, 1975)
Meditații. Note pentru o filosofie inactuală (1975)
Cultură și educație. În lumina unui nou stil moral (1976)
Arta nouă – fenomen de criză (1978)
Studii de literatură (1978)

Despre detenția și închisoarea politică

În timpul prigoanei carliste, Ernest Bernea a fost întemnițat în lagărul de la Vaslui. A scăpat ca prin minune de pogromul antilegionar din 21-22 septembrie 1939 (declanșat de regele Carol al II-lea drept represalii pentru asasinarea premierului Armand Călinescu de către o echipă legionară). Ernest Bernea a fost eliberat cu puțin înainte de „noaptea cuțitelor lungi” pentru că s-a numărat printre cei care au semnat o declarație de desolidarizare de mișcarea legionară, după cum reiese dintr-un document al Securității. Ernest Bernea a susținut mai târziu, în fața ofițerilor de Securitate, că a fost exclus din mișcarea legionară în anul 1940, „pentru lipsă de activitate”. De fapt, el spunea că din anul 1937 s-a considerat izolat și autoexclus, pentru că viziunea sa politică intrase în contradicție cu aceea a mișcării. A fost mai degrabă un mistic rătăcit în politică, la fel ca mulți alți intelectuali interbelici.

După așa numita „rebeliune legionară”, din luna ianuarie anul 1941, Ernest Bernea a fost închis în lagărul de la Târgu-Jiu și în penitenciarul Tg. Ocna, fiind suspect pentru că își păstrase postul de funcționar în Ministerul Informațiilor pe timpul guvernării Antonescu-Sima. La numai o lună, a fost eliberat, fiind găsite dovezi că n-a participat la rebeliune. Promovat director de studii în Ministerul de Externe, a lucrat acolo până la venirea Anei Pauker la conducerea instituției, în anul 1947. Rămas șomer, a fost nevoit să se mute în satul Poiana Mărului din județul Brașov, unde soția sa își găsisse un post de profesor. În anul 1948 a

fost și el angajat profesor la școala din sat. După numai un an, rearestat, a fost ținut în anchetă un an la Brașov pentru presupuse comploturi „țărăniște” pe care le-ar fi pus la cale. Iar în anul 1952 a fost din nou încătușat sub acuzația de „ideolog al mișcării legionare” și purtat prin mai multe colonii de muncă de la Canalul Dunăre - Marea Neagră. Eliberat în anul 1954, grav bolnav, i s-a fixat domiciliu obligatoriu în comuna Schei din județul Galați. Între timp, familia sa se mutase la Zărnești, unde a și locuit până în anul 1962, când Bernea a fost eliberat definitiv. Dovadă că în toată perioada detenției a fost intransigent față de comuniști stă un raport, din 10 decembrie 1954, al mr. Andrei Vaculin către gen. mr. Ady Ladislau, locțiitor al ministrului de Interne. „În timpul cât a stat în C.M. (colonia de muncă) nu a dat dovadă de reabilitare, el este cunoscut că lansa zvonuri cu privire la un nou război și că Horia Sima va veni în țară cu un program nou și îndemna la rezistență pe ceilalți deținuți. (...) De la venirea sa în comuna Schei, întreține legături cu elementele cele mai dușmănoase, manifestă continuu nemulțumire...”. Cu o asemenea „recomandare”, nu-i de mirare că, după trei luni, a fost din nou arestat și condamnat la 10 ani de temniță grea, pentru „crimă de activitate intensă contra clasei muncitoare”. A fost eliberat la 1 octombrie 1962, iar în anul 1965, cu sprijinul lui Perpessicius și al lui Al. Philipide a fost angajat cercetător la institutul de Etnografie și Folclor al Academiei Române, de unde a fost pensionat în anul 1972. Până în anul 1989 a fost supravegheat în continuare de Securitate, iar în anul 1984 a fost arestat și bătut crunt pentru că a refuzat să devină turnător. A murit la 14 noiembrie 1990 și a fost înmormântat la Mănăstirea Cernica.

Religia – centru al vieții satului românesc: Ernest Bernea și spiritualitatea românească

“Spiritualitatea locală străveche s-a adaptat formelor și sensului vieții religioase reprezentate de biserică, fără să renunțe la conținutul și valorile sale, iar biserica oficială s-a adaptat la condițiile și sensul tradiției locale, fără să renunțe la ceea ce îi era esențial” (Ernest Bernea). Civilizația română sătească a stat în centrul preocupărilor științifice ale lui Ernest Bernea, sub toate unghiurile posibile pe care noțiunea de “civilizație” le presupune. Pentru Ernest Bernea, “civilizația română sătească încheie în ea un ritm de valori și o ordine proprie, plină de bogate învățăminte. În sat s-a creat și păstrat până azi viața neamului românesc pe toate planurile unei obștești trăiri. Aici s-au obiectivat și orânduit toate produsele creației populare, anonime și autentice. Civilizația română sătească este expresia milenară a experienței populare rodnice și mereu reînnoite”. O lume vie, dinamică și plină de valori autentice aștepta să fie adusă înaintea celor care uitaseră de ea, iar Ernest Bernea era convins că ea a fost și este o cale pentru ca românii să-și afle propriul mod de a fi în lume.

Persecutat în anii regimului comunist, Ernest Bernea nu a putut publica prea mult înainte de anul 1990. Abia după aceasta, o serie restitativă ne-a adus în atenție un gânditor profund, de mare finețe. Una din lucrările postume este un mic “digest” intitulat “Civilizația română sătească”, în care Ernest Bernea sintetizează ideile sale despre unitățile de viață tradiționale ale poporului român, despre familie și viață socială, despre importanța datinii și a obiceiului în cultura tradițională, despre cântecul și poezia populară, arhitectură și multe altele. Un capitol este dedicat “Religiei și magiei” în lumea rurală românească. Ernest Bernea subliniază că “activitatea religioasă este în centrul vieții satului românesc. Toate celelalte fenomene, atât cele care privesc ordinea materială a lucrurilor, cât și cele care privesc ordinea lor spirituală, sunt străbătute de religie ca de un fir nevăzut. Toate celelalte activități, fie ele artistice, tehnice, juridice, economice, politice sau juridice, sunt judecate și îndrumate în sensul desfășurării vieții religioase”. Prin urmare, în lumea satului românesc, religia nu se rupsesse de celelalte activități umane, nu devenise autonomă, ci rămăsese în continuare “forța organizatoare tradițională de valori”.

Viața spirituală a satului românesc este un filon de autentică extracție creștină, chiar dacă știința modernă caută să facă distincție între “religie” și “magie”. Discutând din orizontul științei, dar cu un suflet pătruns de intuiții esențiale, Ernest Bernea arată că asemenea distincții automate nu reflectă în mod obligatoriu realitatea: “Raportul teoretic între religie și magie, spune Ernest Bernea, este o problemă centrală, astăzi devenită clasică în domeniul sociologiei religioase și etnologiei... În sat, lucrurile sunt vii; faptele au o stare și un rost propriu, într-un întreg organic. Cu deosebire în câmpul religiei și magiei, această afirmație este întemeiată... Există în viața spirituală a satului o seamă de fapte de o străveche origine locală, care, deși sunt în afara bisericii, nu sunt mai puțin religioase: e vorba de acele fapte pe care mintea cercetătorului le situează între religie și magie... religia și magia apar și funcționează împreună în viața satului, pentru că au aceeași natură: o natură mistică. Ele conțin o seamă de credințe și practici și sunt expresia legăturii omului, în cazul nostru a țăranului român, cu realitatea metafizică, a cărei sensibilitate este încărcată de o lume supranaturală, puternică și bogată în consecințe prin legăturile ce se pot stabili”.

Prin urmare, chiar dacă pentru unii această credință nu ar părea tocmai “pură”, ea este totuși expresia unei convingeri asupra sacralității întregii lumi, a tuturor treptelor firii. “Spiritul mistic” al satului românesc își găsește exprimarea într-o puternică conștiință a unei viziuni metafizice, care subliniază distanța dintre cele trecătoare și cele veșnice: “Țăranul român își exercită ființa pentru a depăși trecătorul din el. Trăiește condiția materială cu conștiința că a rămâne în ea înseamnă a rămâne în păcat... Necuprinsul lumii acesteia, tainele țesute în fiecă fâptură, în fiecă chip, în fiecă act și trecere, tainele existenței sale înseși îl fac să răspundă, îl fac să lupte pentru cucerirea sensului și sprijinului absolut: Dumnezeu”. Dumnezeu este în lumea satului o realitate vie, este Creatorul omului, care trebuie să lucreze spre a împlini voința Lui.

Despre locul, importanța și valoarea Bisericii în și din mijlocul satului

Prezența lui Dumnezeu slăvit în biserică este garanția vieții creștine a satului românesc. Ernest Bernea subliniază că “viața religioasă a satului capătă chip în primul rând în biserică. Biserica este așezământul tradițional, care organizează și îndrumă viața religioasă... Biserica răspunde religiozității, răspunde nevoilor interioare ale țăranului și dă rânduielile necesare promovării spiritualității sătești”. La biserică au loc două mari categorii de fapte. Pe de-o parte, este Liturgia duminicală, cu caracter mai “oficial”, alături de care se manifestă diverse acte religioase care ritmează viața omului și care au adesea un caracter local, arhaic. La biserică, între preot și credincioși are loc un dialog permanent între “biserica oficială” și manifestările religiozității populare, un dialog descris de Ernest Bernea în următorii termeni: “Biserica însăși supraveghează sau numai îngăduie o seamă de credințe și acte care, deși nu au un caracter creștin, sunt apropiate ca natură. Este vorba de o întregă serie de fapte religioase, mituri și practici trecute în folclor sub numele de credințe și superstiții populare... O credință neîntemeiată a făcut ca cercetătorii civilizației sătești să dea o atenție deosebită credințelor și superstițiilor ca fiind în afara bisericii oficiale, ca având un caracter cu adevărat popular. Cercetătorii folcloriști au ignorat în întregime rolul bisericii în viața religioasă a satului și țăranului român, așa cum, bunăoară, teologii înclină să înlăture tot ce este dincolo de dogma și ritualul creștin”. Pentru Ernest Bernea nu există o ruptură între cele două aspecte. Întotdeauna oamenii Bisericii au acționat pentru a modela în spirit creștin pe credincioși, fără însă a le violenta formele de viață religioasă (practicile și obiceiurile tradiționale): “În viața religioasă a satului românesc, oficialul și popularul sunt adânc întrepătrunse, uneori până la închegarea organică. Spiritualitatea locală străveche s-a adaptat formelor și sensului vieții religioase reprezentate de biserică, fără să renunțe la conținutul și valorile sale, iar biserica oficială s-a adaptat la condițiile și sensul tradiției locale, fără să renunțe la ceea ce îi era

esențial”. Mai mult decât o remodelare a unei viziuni religioase creștine din cărămizi disparate ale unor vechi obiceiuri și credințe, în cazul particular al poporului român s-a produs, credea Bernea, în rând cu alți oameni de cultură ai vremii, o întâlnire de spirit între vechea credință dacică și creștinism, realizându-se o sudură trainică și coerentă a unor elemente aparent disparate.

Despre gândirea populară și critica modernității la Ernest Bernea – filozof al culturii românești autentice

Motto: „*Lumea noastră este lumea cea adevărată, este lumea bună, cu oameni și pomi înfloriți...*“

Dintre privirile aruncate nouă înșine ca popor, „*Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*“ este probabil cea mai originală, complexă și documentată lucrare. Spre deosebire de viziunea istorică și caracterologică a lui Dumitru Drăghicescu sau de cea filosofică a unor Lucian Blaga, Mircea Vulcănescu sau Constantin Noica, autori care au dedus ethosul românesc din poezia cultă și populară sau din studiul limbii populare, Ernest Bernea împletește filosofia și sociologia cu cercetarea etnografică, rezultând o viziune integratoare, bine argumentată și fidelă realității concrete și spirituale a satului românesc. Apărută inițial în anul 1985, sub titlul „*Cadre ale gândirii populare românești*“, puternic cenzurată de regimul comunist, cartea reunește trei studii prin care sunt analizate cadrele fundamentare ale gândirii: spațiul, timpul și cauzalitatea. Prin acestea, autorul încearcă să surprindă, în fapt, filosofia populară, modul în care simte și gândește țăranul român, mergând astfel pe urmele celebrului antropolog Claude Levi-Strauss, autor al lucrării „*Gândirea sălbatică*“, între cele două forme de cunoaștere existând și unele asemănări.

Despre spațiu în gândirea populară

Spațiul, în reprezentarea populară, nu este linear și abstract, ci unul viu, concret și misterios, cu însușiri spirituale, având puteri benefice sau malefice. Țăranul român nu folosește termenul generic de „spațiu“, ci pe cel de „loc“, mult mai determinat. Există o mare bogăție de locuri „bune“ sau „rele“ în satul românesc. Fiecare are o încărcătură magico-religioasă, de care omul trebuie să țină seama. Casa, grădina și satul sunt „locuri bune“, în care totul sporește și pe care nu trebuie să le părăsești. Omul poartă amprenta locului în care s-a născut, pe tot parcursul vieții. De aceea, veneticul, străinul din alt sat, nu este bine văzut de colectivitate, integrarea lui fiind „*aproape cu neputință, pentru că păstrează însușirile locului de unde a venit*“. La antipod, tot ce iese din hotarul satului, locurile în care au avut loc nelegiuiri sau casele părăsite sunt „locuri rele“, pe care omul trebuie să le evite ori la care să fie atent. Răspântia ne arată câtă intimitate există între om și loc. După cum drumurile se întretaie și duc în diferite direcții, tot așa omul o poate apuca în viață pe o cale bună sau rea. De aceea, se construiește o troiță ori se așază o cruce aici. Un sătean din Poiana Mărului (jud. Brașov) vorbește despre acest obicei, păstrat și astăzi: „*se pune cruce la răscruce, că acolo se împart drumurile; știi, o iei într-o parte sau în alta. Se pune acolo să se-nchine omu' și s-o ia pe drumul cel bun*“. Umanizarea spațiului și caracterul lui spiritual dar concret se reflectă și în folosirea termenilor de Miazăzi, Miazănoapte, Răsărit și Apus, în locul celor de Sud, Nord, Est și Vest. Gândirea populară respinge ideea abstractă de „puncte cardinale“. Casele se construiesc spre Răsărit sau Miazăzi, altarul se construiește spre Răsărit și tot spre această direcție se închină oamenii, fiindcă de aici răsare soarele. Spațiul, în reprezentarea populară, se întinde însă dincolo de punctele cardinale, deoarece el depășește granițele fizice, intrând pe tărâmul magiei și religiei. După lumea aceasta, se întinde „lumea nevăzută“, a lui Dumnezeu,

în „înaltul cerului“, sau a diavolului, în „fundu’ pământului“. În afara acestor două lumi, mai există credința în „celălalt tărâm“, un loc misterios de unde apar fapte supranaturale precum strigoii, ielele sau joimărițele. Aceste lumi nu sunt străine una de alta, ci se influențează reciproc, oferind experienței un caracter tainic: *„lumea nevăzută dă suflu cosmic și mistice celei văzute, iar aceasta din urmă dă celeilalte consistență. De aceea poporul român trăiește în cele mai mici lucruri un fel de sentiment al grandorii și frumuseții cosmice“*.

Cu alte cuvinte, pentru țaranul român, vidul sau infinitul sunt noțiuni lipsite de sens și concretețe, care țin de o gândire conceptuală, obișnuită să lucreze cu mărimi cantitative, pentru care nimic nu iese în relief și fiecare lucru este la fel. Spațiul în gândirea populară nu este uniform și abstract, ci calitativ, îmbogățit cu semnificații. Această categorie a gândirii reflectă o ordine, o ierarhie a lucrurilor, o „rânduială“ în care omul trăiește și pe care o respectă. De aceea, ea se prezintă mai mult ca o realitate spirituală decât fizică: *„În concepția noastră populară, spațiul apare consubstanțial omului. Între om și spațiu poate fi mai mult decât o relație, poate fi o rudenie spirituală (...). Rudenia și strămoșii nu marchează numai o legătură de sânge, ci și una de loc. Legătura cu locul vine odată cu trecutul și elementele tradiționale ce le păstrează și din care omul trage substanță. Această intimitate cu spațiul original, al satului și al casei părintești, sau cu spațiul cosmic, este un semn al experimentării pe plan interior a spațiului și a naturii sale calitative“*.

Despre noțiunea de timp și determinare

A vorbi despre timp înseamnă a pătrunde în intimitatea ființei, dezvăluind resorturile ultime ale credinței și colectivității. Felul în care ne trăim timpul, ne înțelegem rostul și trecerea prin lume ne dau adevăratul chip și putere spirituală. Spre deosebire de timpul nostru, al experimentării unui prezent care ne scapă mereu, țaranul român trăiește într-un timp al profunzimii, ale cărui coordonate sunt trecutul, credința și autoritatea tradiției. Asemenea spațiului, timpul în gândirea populară este concret, calitativ și eterogen, fiind trăit ca o dimensiune spirituală, nu fizică. Poate mai mult decât spațiul, el ordonează întreaga existență: munca, anotimpurile și ritualurile leagă omul și satul de pământ; calendarul și sărbătorile leagă natura, omul și colectivitatea de Dumnezeu; ritualurile de trecere (botezul, nunta, moartea) apropie individul de comunitate și Divinitate.

Existența țaranului român se petrece atât în „veac“, cât și în eternitate. Veacul nu este însă un timp profan, cum apare la Mircea Eliade sau în reprezentările noastre despre timp. În satul românesc, curgerea firească a zilelor nu este decât o altă față a Timpului: *„Pentru mentalitatea generală a satului tradițional, timpul este o realitate care se consumă în alta, superioară. A fi în timp înseamnă aci a trăi într-un prezent continuu îmbogățit de contactul cu lucrurile neschimbătoare. De aceea, timpul îl duce în mod firesc dincolo de trecător, adică în eternitate. Tristeții curgerii tuturor lucrurilor, omul îi aduce o reparație: aceea că marea trecere este un proces firesc al permanenței și că timpul se desfășoară în interiorul eternității“*. Țaranul român nu cunoaște „teroarea istoriei“, absurdul existenței sau revolta în fața morții. El învinge timpul prin credință, fiindcă a transfigurat tot ce e efemer, urâtenia și moartea. Viața sa interioară se consumă sub semnul seninătății. Spre deosebire de omul zilelor noastre, a cărui „vârstă aspirațională este adolescența“, vârsta și frumusețea satului românesc este bătrânețea.

Pentru satean, calendarul este „punctul de reper al întregii sale ființe materiale și spirituale“, fiind moștenit din bătrâni. Prin acest „dat care venea de dincolo, dintr-o zonă unde e obârșia lucrurilor“, omul, colectivitatea și natura participă la un timp sacru, revelat. Reforma calendarului din anul 1924 a arătat foarte bine caracterul calitativ, sufletesc și organic al timpului trăit în satul românesc: *„Poți dumnezeata schimba calendarul cum vrei, dar zilele rămân tot acolo“*, după cum spun sătenii. Zilele și sărbătorile nu sunt convenții, ci fac

parte dintr-un timp viu și concret – iată de ce s-au împotrivit la a da calendarul cu 13 zile mai devreme, îndemnând ca „zilele să hie cum le-o lăsat Domnul nostru Iisus Hristos“.

Sărbătorile în viața satului românesc nu implică doar omul și Divinitatea, ci și natura. Întreg cosmosul se regenerează în preajma unor sărbători. Unii pomi înfloresc în anumite zile sfinte din calendar, așa cum unele păsări cântau doar de anumite sărbători. Acest lucru nu ar trebui să ne mire, fiindcă în gândirea populară „toate lucrurile merg laolaltă“, nimic nu este lăsat la voia întâmplării. Există „putere“ de la Dumnezeu care rânduiește lucrurile, există și o „lege a firii și a naturii“, există „pricini“ morale sau cotidiene ale lucrurilor și comportamentelor, dar există și „taine“ pe care omul nu le înțelege. Toate acestea ne oferă tabloul unei gândiri cauzale organice, din care lipsește hazardul. Cum spune un sătean din Zărnești (Brașov), „vine moartea, da' ea nu biruie. Lucrurile sunt în așa fel întocmite, că se leagă unu' de altu': când suferă într-un loc, suferă toate“.

Alte multe și variate influențe în gândirea populară

Frumusețea satului românesc și a culturii populare este dată de *ordinea ei*, de „așezarea“ lucrurilor într-un sistem coerent de credințe. Dacă gândirii moderne îi este specifică *fragmentarea*, cea țărănească stă sub semnul *unității*: „Lumea pentru acest om este ceva ordonat, frumos rânduit, dar nu în înțelesul științelor fizice, ci mai sigur în înțelesul celor biologice și morale. În filosofia populară, fenomenul de viață se situează între materie și spirit, poate chiar în unitatea lor indestructibilă“. Așa cum „gândirea sălbatică“ teoretizată de Claude Levi-Strauss nu era foarte științifică, însă „introducea un început de ordine în univers“, țăranul român „spațializează ideea de bine și de rău și o introduce ca principiu nu numai în viața interioară, sufletească, ci și în natură, în ordinea cosmică. Lucrurile par întocmite în așa fel, încât ele răspund unor nevoi de ierarhie, echilibru și armonie a lumii obiective“. Gândirea noastră populară nu suportă ceea ce este obscur și abstract, apropiindu-se de „știința concretului“ specifică gândirii sălbatice, „pentru care viața era experiența, încărcată cu o semnificație exactă și precisă“ (Levi-Strauss).

Omul satului românesc a moștenit însă și tradiția religioasă a Evului Mediu. Am văzut că gândirea se aventurează dincolo de granițele vizibile ale lumii, dar nu pe un plan științific și abstract, ci pe unul magic și religios. Spațiul începe și se termină cu Dumnezeu, ca în viziunea specifică Evului Mediu descrisă de preotul și filosoful italian Romano Guardini. Realitățile ultime, sacre prin excelență, în care omul se desăvârșește prin apropierea de Dumnezeu, sunt de fapt două locuri ale retragerii, dincolo de lumea fizică: în înălțimile cerului sau în lăuntru omului.

O altă asemănare cu reprezentările Evului Mediu o reprezintă gândirea simbolică, atât de prezentă în cultura populară românească. Atât Bernea, cât mai ales Levi-Strauss discută rațiunea în termeni de cauză și efect. Gândirea simbolică nu folosește însă relații cauzale, ci simboluri și corespondențe. Ernest Bernea amintește că „*mentalitatea țărănească nu operează cu mărimi și cantități, ci cu chipuri și sensuri. Țăranul român vede lumea și lucrurile într-un orizont spațial îmbogățit de orizontul creației*“. Scopul acestui tip de gândire nu este explicarea fenomenelor, ci înălțarea lumii pe o treaptă superioară, îmbogățirea cu semnificații a lucrurilor simple. Acest mod de reprezentare a fost ilustrat exemplar de istoricul și eseistul olandez Johan Huizinga într-o lucrare clasică, „Amurgul Evului Mediu“: „*Simbolul a creat o imagine a lumii cu o și mai strictă unitate și cu o mai intimă înlănțuire decât ar fi putut s-o creeze gândirea cauzală bazată pe științele naturale. El creează o ordine inviolabilă, un ansamblu arhitectonic, o subordonare ierarhică. În orice raport trebuie să existe un termen inferior și unul superior (...). Nici un lucru nu e prea umil pentru a desemna lucrurile supreme și pentru a duce la glorificare. Nuca înseamnă Christos: miezul dulce este natura divină, coaja cărnosă este natura omenească, iar coaja de lemn dintre ele este crucea. Toate*

lucrurile oferă sprijin și rezim pentru ca gândul să urce spre veșnicie. Gândirea simbolică oferă o permanentă transfuzie a simțământului majestății și eternității lui Dumnezeu în tot ce e perceptibil și imaginabil“.

Asemănător, există în cultura noastră populară o mare varietate de reprezentări simbolice, asupra plantelor de exemplu, care prin frumusețea și caracteristicile lor semnifică personaje sau întâmplări divine. Astfel, Maica Domnului este supranumită „Împărăteasa florilor“, ea fiind cea care L-a născut și purtat în brațe pe Iisus. De aceea, numeroase flori tămăduitoare îi poartă numele, cum ar fi „Palma Maicii Domnului“ (salvia), „Lacrima Maicii Domnului“ sau „Inima Maicii Precista“, iar în cazul salciei, forma crengilor i-a atras denumirea populară de „salcie plângătoare“, care a plâns și s-a întristat după ce Iisus Christos a fost bătut cu ea. Aceste personificări sunt semne ale unei gândiri simbolice și emoționale de o mare frumusețe, prin care satul românesc apropie tot ce este concret de marile taine ale existenței.

Satul românesc poate supraviețui schimbului de generații și ordinii globale în care trăim, nu însă și cultura populară, care este o realitate spirituală, nu teritorială. Așa cum scria Ernest Bernea încă din anul 1942 în lucrarea „Civilizația română sătească“, „*satul de azi nu mai este o realitate organică echilibrată, ci una intrată într-un puternic proces de destrămare (...). Vechea așezare a satului cu toate orânduiriile sale se schimbă astăzi năzuind către o așezare de tip modern. Activitățile, formele, întreaga structură socială a satului iau o altă înfățișare. Sensul colectiv al vieții sătești dispăre, pentru a-i lua locul unul individual“.* Fiecare poate constata această evoluție. În satul bunicilor mei, de exemplu, Fundeni (situat la 25 km de Bacău), depopularea a început în anii ‘80, când generația tânără a plecat în masă la oraș. Tendința a continuat și în anii ‘90, până când școala a fost închisă din lipsă de copii. Bătrânii rămași sunt ultimii reprezentanți ai culturii populare. Emanciparea față de tradiții este vizibilă în forma și orientarea noilor case, care aduc cu niște vile și nu mai sunt construite către Răsărit ori Miazăzi, ci spre orice direcție. Un alt exemplu de declin al vieții colective îl constituie fântâna. Altădată un simbol al satului, îngrijită de întreaga comunitate, de care se putea bucura oricine, astăzi a devenit un bun privat, majoritatea construindu-și una în propria-i curte.

Între spirit și tehnică

Punctul de plecare al criticii modernității la Ernest Bernea îl reprezintă cultura populară și viziunea creștină asupra omului, domeniile ale spiritului și firescul de la care lumea s-a îndepărtat. Sub influența diverselor filosofii, ca pozitivismul sau abstracționismul, epoca modernă a redus cunoașterea și realitatea la aspectele sale materiale și cuantificabile, ignorând ceea ce ține de spirit – de la religie și morală la planul estetic și intelectual. Sacrificând adevărul și unitatea exactității științifice, „*cunoașterea și omul se împuținează, iar civilizația intră în derută. Criza lumii contemporane este o criză a omului și a spiritului pe care îl generează“* (Ernest Bernea, 2002, 12). Influențat de gândirea lui Heidegger și de cea a lui Ortega Y Gasset, Ernest Bernea denunță pozitivismul și caracterul experimental al științei care a luat locul religiei, „*barbaria specializării“* care a făcut din muncă și om o anexă a mașinii sau cultura care și-a pierdut sensul devenind tehnică: „*Omul modern, în expresia sa ultimă, este în întregime tehnicizat, atât ca ideal, cât și ca viață. Scopul vieții sale este prins în tehnică, natura vieții sale, condiția umană este prinsă în tehnică. Tehnica a devenit un fenomen universal. (...) Filosofia a ajuns o știință a filosofiei, care la rândul ei a fost redusă la o tehnică de lucru, arta contemporană a devenit tehnică a cuvântului, a sunetului, a culorii. (...) Mentalitatea abstractă și uniformizată a epocii moderne a desprins cultura de viață și spirit“* (Ernest Bernea, 2011, p. 81, 86). „*Omul împuținat“* pe care l-a gândit ultimele două secole a fost redus succesiv la intelect sau la dimensiunile sale biologice, economice sau

sociale: „*Căile spiritului s-au închis. Omul-idee, trecând prin omul-funcțiune, a devenit omul - instrument, omul-lucru, stare care marchează spectacolul cel mai trist al istoriei spirituale*“ (Ernest Bernea, 2011, 52). Iar pe treapta următoarea stă „omul standard“ al secolului XX, acel individ comun, mediu și abstract „*după care se construiesc toate așezămintele noastre*“, materiale sau culturale.

Pentru filosoful și etnograful român, individul este văzut ca „o unitate existențială“, neputând fi redus nici la natura sa biologică, nici la societate: „*Natura și societatea îi sunt condiții, dar nu moduri de împlinire*“ (Ernest Bernea, 2010, 70). Precum în vechea civilizație sătească, doar prezența unei puteri spirituale ordonatoare – credința sau tradiția – oferă sens și plenitudine vieții. „*Omul este spirit întrupat*“ scrie de nenumărate ori Ernest Bernea, iar religia creștină este o „revelație a spiritului“. În eseul „Crist și condiția umană“, faptul întrupării lui Iisus este văzut ca aducând la viață noul om: „*Dumnezeu-om a dat lumii calitatea de a exista în spirit, iar această lume a deschis principiului divin puțința de a exista în trup (...) Prin venirea lui Iisus omul în primul rând s-a definit, iar în al doilea rând s-a înălțat pe cele mai înalte trepte ale spiritului. Iisus a situat omul pe o poziție care-l recunoaște ca fiind apt de a exista în sfera eternului, făcând totodată din el un colaborator al lui Dumnezeu*“ (Ernest Bernea, 1996, 41-42).

Conștiința și spiritul sunt, așadar, adevăratele purtătoare ale însemnelor umanului. Răscumpărarea prin Iisus Hristos i-a dat omului duh și libertate creatoare. În acest fel, nu numai religia, dar și „*cultura și sensul ei devin tot o luptă pentru spirit și un leac împotriva morții. Cultura nu există ca o ornamentație pe trupul unei epoci sau societăți; ea este o cale de a veni în contact cu permanențele și un act al salvării*“ (ibid., 91). Condiția umană poartă însă o veșnică dualitate între interioritatea planului conștiinței și exterioritatea simțurilor. Individul trebuie să lupte pentru a se elibera de fondul său subuman. De aceea, sensul vieții noastre trebuie să fie ascensional: „*Trebuie să învingem sau cel puțin să încercuim, în noi sau în afară de noi, tot ce nu e îndeajuns de frumos, îndeajuns de nobil (...). Să învingem urâtul din noi și din jurul nostru; e prima datorie. În fața răului trebuie să rezistăm până nu se instalează, fie că apare în lume, în societate sau în inima noastră. Viața noastră e un teren de luptă pentru spirit!*“ (Ernest Bernea, „Meditații filosofice“, 2010, 31-32).

Despre timp și forme exterioare de cultură

Ernest Bernea dezvoltă în lucrările sale o adevărată teorie a formelor exterioare de cultură. Spre deosebire de cultura populară, care este una a interiorității, orașul a dezvoltat o „*cultură periferică*“, a formelor exterioare, orientată spre bunuri și plăceri: „*Oamenii merg purtați de un demon nevăzut, merg să cucerească o lume de senzație, o lume de plăceri și revărsat tumult. (...) Un om care trăiește numai pe plan exterior se epuizează într-o lume de senzații și aspirații periferice dezordonate, într-o lume întâmplătoare și amorfă. Sensul vieții noastre este mai mult spațial, exterior, de aceea în cele mai multe cazuri trăim periferic*“. (Ernest Bernea, 2008, 68-71). Idealul de împlinire umană este bucuria. Aceasta nu se consumă însă pe planul simțurilor, precum plăcerea, „*cântecul, nu rareori înșelător, al tuturor senzațiilor ușoare și satisfacția unui suflet redus*“. Bucuria este „*starea lucrurilor de adâncime, cântecul eliberator al împlinirii*“. (Ernest Bernea, „Treptele bucuriei“, 2010, 11). Ea are anumite trepte, fiindcă ține de plinătatea ființei, și nu exclude singurătatea, tristețea sau suferința. Omul se bucură pentru a fi în lume, pentru puritatea sa, pentru faptul de a fi în mijlocul celorlalți, se bucură de cunoaștere și puterea de a crea, dar mai ales de dragoste și dăruire. Bucuria, așadar, este apropierea de lucrurile durabile, experimentarea în plan interior a plenitudinii și frumuseții lumii, chiar și în cele mai umile aspecte: „*Țăranii vechiului sat când muncesc cântă. Ei lasă ceva din ființa lor în fiecăruia lucru, oricât de mărunț ar părea, lucru ce iese din mâna lor însetată*“ (Ernest Bernea, 2008, 72).

Asemenea vechii civilizații sătești, modul în care ne apropiem timpul ne arată adevăratul chip. Am văzut că țăranul român nu se despărțea niciodată de permanențe, depășind înțelesul fizic și social al timpului printr-o participare mistică la eternitate. Timpul avea un sens spiritual, apropiind omul de Dumnezeu, prin ritualuri și sărbători, dar și prin „marea trecere“. Spre deosebire de cultura populară, pentru noi timpul are o curgere uniformă, lineară și ireversibilă, culminând cu moartea ființei. Dincolo este neantul, iar în locul seninătății, existența a căpătat un caracter convulsiv: *„cel care există numai în limitele corporale ale naturii experimentează fenomenul morții într-o grea suferință și într-un coșmar distrugător anticipat. Totul e durere și lichidare a datelor ultime ale conștiinței“* (Ernest Bernea, 1996, 87). Sociologul englez Zygmunt Bauman remarcă înclinația modernă spre viața instantanee, semnificațiile metafizice ale timpului fiind proiectate pe un plan corporal și al experienței: *„indiferența față de durată transformă nemurirea dintr-o idee într-o experiență și o face obiectul consumului imediat; felul în care trăiești clipa face ca ea să devină o experiență nemuritoare“* (Zygmunt Bauman, 1999, 118).

Așa cum scrie criticul și regizorul francez Guy Debord în lucrarea sa „Societatea spectacolului“, trăim într-un timp al mărții și pieței mondiale, același pretutindeni – timpul spectacolului mondial. Omul încearcă să iasă din rutina cotidiană, însă nu printr-o angajare spirituală, ci mai degrabă prin evaziune. Expresii ca „a pierde vremea“ sau „a ne omori timpul“ fac parte din vocabularul nostru, exprimând predilecția pentru trăiri care se consumă departe de realitate sau chiar în afara conștiinței noastre. Ca o ironie, kitsch-ul și divertismentul chiar sunt moduri de a ne „ucide timpul“, după cum remarcă Matei Călinescu în Introducerea sa la „Cinci fețe ale modernității“: *„Marele paradox al kitsch-ului este acela că, fiind produs de o civilizație foarte preocupată de temporal, dar cu toate acestea incapabilă de a atribui timpului vreo valoare mai amplă, kitsch-ul pare deopotrivă menit să economisească și să ucidă timpul. Să-l economisească în sensul că produce o plăcere instantanee și lipsită de efort; să-l ucidă în sensul că, precum un drog, îl eliberează temporar pe om de conștiința neliniștitoare a timpului, justificând estetic și făcând suportabil un prezent altminteri gol și lipsit de sens“* (Matei Călinescu, 2005, 23).

Comparând frumoasele obiceiuri de Crăciun sau de Anul Nou din satul românesc, atât de armonioase și bogate în semnificații, cu peisajul trist al resturilor și manifestărilor de la un Revelion în stradă, poate înțelegem de ce timpul nostru nu mai are anvergură spirituală, nemaînsemnând ordine, plenitudine și deschidere spre misterul existenței, ci intensitate și uitare de sine – adică un prezent care ne scapă mereu și ne închide în biologic și concret: *„timpul s-a frânt; trecut și viitor nu se mai leagă într-un prezent îmbogățit, în două momente ce nu se opun, ci se completează. (...) Timpul spațializat, timpul matematic, măsurat cu ceasul, nu ne poate aduce un adevărat sentiment al trăirii. Ne lipsește timpul interior, colorat și viu, bogat în evenimente, singurul care ne-ar centra viața și ne-ar da sentimentul că existăm în lume“* (Ernest Bernea, 2008, 71).

Despre femeia modernă

O altă constantă în critica modernității se referă la transformările din cuplu, intimitate și psihologia feminină. Din protectoare a vieții și căminului, din simbol al creației, poeziei și rafinamentului, femeia „s-a masculinizat“, intrând în competiția pentru bogăție și putere, devenind un obiect al dorinței și pasiunilor. *„Femeia anilor trecuți, prinsă încă în datele tradiției, își găsea liniștea și împlinirea în căsătorie și maternitate. Supusă unor condiții de stabilitate și virtute, ea cunoștea dragostea și jertfa până în limitele creației spirituale; ea nu cunoștea setea de aventură. Femeia modernă, atrasă de mirajul unei vieți de larg tumult, încearcă să aibă inițiativa unui destin propriu. Dar, respingând dragostea conjugală și maternitatea ca pe niște forme ale unei vieți de mult perimate, a alunecat pe cel mai instabil*

teren, acela al frivolității și apetitului. Făcând figură de om liber, femeia de azi apare ca o flotanță a celei mai triste și dureroase condiții, dincolo de structura și vocația ei. Contrar unor vechi tradiții, prin care femeia aducea acesteia noastre morale și sociale multă stabilitate, în lumea contemporană femeia aduce acestei vieți o notă de labilitate psihică și frivolitate. Viața ei sufletească e prea mult angajată în senzație și plăcere și prea ruptă de o activitate a spiritului, unde în trecut ea a excelat“ (Ernest Bernea, 2010, „Meditații filosofice“, p. 28, 55-56).

Prin cercetările asupra obiceiurilor și credințelor populare, dar mai ales prin studiul despre gândirea populară, Ernest Bernea a argumentat strălucit afirmația lui Mircea Vulcănescu că „*ceea ce constituie un neam este o realitate care stă la încheietura metafizicii cu istoria*“. Până și critica sa a „timpurilor noi“ pornește de la cultura populară, etalon de comparație și model de interpretare a transformărilor moderne. Numeroasele eseuri – cenzurate în timpul comunismului și publicate abia în ultimii ani, de o largă erudiție, cuprindere și expresivitate – îl recomandă pe Ernest Bernea ca pe unul din cei mai importanți sociologi și critici români ai modernității. Iar dacă azi știm mai multe despre chipul, poate uitat, al vechiului sat românesc, și acestui om, atât de încercat, i-o datorăm.

Concluzie finală și încheierea

La întrebarea gânditorului, teologului, publicistului și cercetătorului creștin Costion Nicolescu de la Muzeul Țăranului Român (MȚR) "câți și ce știu despre Ernest Bernea?", Ciprian Voicilă – tot un publicist creștin de la același muzeu, care s-a ocupat îndeaproape de opera lui Ernest Bernea - punctează: "A fost urmărit și bătut în anii 70, de Securitate, dintr-un motiv foarte simplu: zeci de ani au încercat să-l facă informator și nu au reușit. Pe de o parte, avem modelul Ernest Bernea, care nu a cedat în fața presiunilor regimului și a Securității, iar, pe de altă parte, avem arhicunoscutele modele de după anii 90 de intelectuali care propriu-zis au fost niște disidenți - au citat din plin din Marx, Engels, Lenin, stau mărturie cărțile lor editate în anii 70-80, reeditate după 90 fără "celebrele" citate, când onestitatea intelectuală ar fi cerut să și le asume. În cărțile lui Ernest Bernea (foarte puține ieșite de sub tipar în perioada ceaușistă) nu veți găsi citate cu trimitere la Marx, Engels, Lenin. El a fost un opozant, nu a fost un disident (așa cum mulți disidenți se dau opozanți, ceea ce nu au fost și nici nu vor fi vreodată) și este foarte interesant că el a rezistat până la sfârșit". Costion Nicolescu îndeamnă să mergem cu toții, noi, oamenii zilelor de astăzi, în prelungirea lui Ernest Bernea și a lui Horia Bernea și a altora asemenea lor. Mai exact, conchide cercetătorul științific: "Construcția noastră în viitor să fie pe astfel de repere, să nu fie pe modele slabe, facile, mai ușor de digerat, despre care îți dai seama, în timp, că nu ți-au consolidat ființa, dimpotrivă ți-au șubrezit-o".

Cercetătorul științific Costion Nicolescu de la MȚR evocă, totodată, prima întâlnire a sa cu Ernest Bernea, care a fost una "pe calea cărții". Este vorba despre volumul "Cadre ale gândirii populare românești", apărut în anul 1985, pe care îl califică astfel: "O senzație a timpului acela. Atunci am aflat eu de Ernest Bernea. Mai apoi, am avut întâlnire cu el la înmormântarea lui, la Mănăstirea Cernica." "Ce îmi reproșez eu?", se întreabă Costion Nicolescu, după care răspunde: "Faptul că s-ar fi putut să-l cunosc, să fiu în preajma lui, așa, ca viețuire în cetate, în același timp. Pe fiul său, Horia Bernea, l-am cunoscut puțin după anul 1989, dar așa fi putut ajunge la el dacă funcționeam și eu cum se cuvine. Ernest Bernea face parte dintre aceia care au avut de suferit și înainte, și după comunism. Cum îl prindeau, cum îl arestau, îl băteau. Se știe că în anii 84 (avea 80 de ani) a fost luat și bătut la Securitate. Greu de imaginat. Este într-adevăr regretabil, pentru mine zic, că știm foarte puține despre el. Nici măcar pe fiul lui nu l-am tras de limbă. Deși un tată absent - a fost foarte mulți ani în pușcărie, pe urmă fiul lui a fost plecat la studii, este interesant cum a reușit să transmită tot suflul său,

toată această dragoste și putere de sinteză fiului său și de aici el să facă muzeul Țăranului Român. Eu cred că Horia Bernea a făcut muzeul pentru că s-a transmis ceva osmotic, genetic, de la tatăl său, dar și dintr-un respect extraordinar, niciodată mărturisit, pentru gândirea și pentru jertfa tatălui...

***Dumnezeu să-l ierte și să-l odihnească! Veșnică să-i fie amintirea și pomenirea!
Amin!***

Decalogul lui Ernest Bernea:

1. *Iubiți adevărul*; nu puneți în scenă ca ceva real un fapt, atunci când adevărul este altul; iubiți adevărul că el este lumină și frumusețe, este Dumnezeu.
2. *Greșeala să nu o acoperiți*, ci să o ispășiți; se știe că mărturisită este jumătate iertată.
3. *Fiți buni cu oamenii*, dar apropierea de ei să o faceți cu înțelepciune; să nu faceți ca ei decât atunci când aveți încrederea că cugetul și fapta lor sunt bune.
4. *Să nu acordați intimitate oricui*; nu o datorați integral decât celor ce vă sunt rudeniile spirituale. Intimismul, fără discernământ, este mai mult decât o vulgaritate, este un păcat: te vinzi și nu știi cui.
5. *În relațiile cu oamenii fiți buni și drepti*; orice acordați mai mult decât se cuvine poate cultiva înșelăciunea și se plătește scump.
6. *Evitați contactul apropiat cu oamenii lipsiți de inteligență și bunătate*; fiți pentru ei un model de înțelepciune și virtute.
7. *Fiți statornici în hotărârile voastre*; consecvența întărește personalitatea.
8. *Când iubiți pe cineva, dăruți-vă integral*; o dragoste adevărată cere depășire de sine, puritate și putere de jertfă. *Dragostea mare are un fior religios.*
9. *Să vă respectați cuvântul. Cuvântul nu este un instrument de inducere în eroare și nici ceva cu care poți răni sufletele oamenilor; cuvântul trebuie să aibă izvoarele cele mai pure, adică divinitatea.*
10. *Fiți sinceri și curați în tot ce faceți, ca și când Dumnezeu ar fi de față. (24.I.1984-București)*

Bibliografie:

- Bernea, Ernest, Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român, Editura Humanitas, București, 2005.
- Bernea, Ernest, Crist și condiția umană, Editura Cartea Românească, București, 1996.
- Bernea, Ernest, Sociologie și etnografie românească. Ordinea spirituală, Editura Vremea, București, 2009.
- Bernea, Ernest, Civilizația română sătească, Editura, Vremea, București, 2006.
- Bernea, Ernest, Treptele bucuriei, Editura Vremea, București, 2010.
- Bernea, Ernest, Cel ce urcă muntele, Editura Ars Docendi, București, 2008.
- Bernea, Ernest, Meditații filosofice. Note pentru o filosofie inactuală, Editura, Predania, București, 2010.
- Bernea, Ernest, Criza lumii moderne, Editura Predania, București, 2011.
- Levi-Strauss, Claude, Gândirea sălbatică, Editura Polirom, Iași, 2011.
- Huizinga, Johan, Amurgul Evului Mediu, Editura Univers, București, 1970.
- Călinescu, Matei, Cinci fețe ale modernității, Editura Polirom, Iași, 2005.
- Bauman, Zygmunt, Modernitatea lichidă, Editura Antet, București, 2000.

Drd. Stelian Gomboș